

VERBINDING VERBROKEN

Familie in frontgebied 1944-1945

WalburgPers

J.C.A. de Meij

Verbinding verbroken

VERBINDING VERBROKEN

Familie in frontgebied 1944-1945

J.C.A. de Meij

WalburgPers

Afbeelding omslag

Mevrouw H.A. van Pagee-v.d. Berge kijkt vanaf de hoge brug over het spoor naar de onder water staande Segeersweg te Middelburg, oktober 1944. Foto: A.A. van Pagee (1917-2006), Middelburg.

Afbeeldingen binnenwerk

De illustraties op de pp. 9, 11, 14, 112, 293, 326, 329, 331, 335 en 343 zijn ontleend aan Fotoarchief Wim de Meij.

Illustratie pagina 272: Jürgen Möller, *Der Kampf um den Harz* (2. Auflage, Nordhausen 2013), 'Sammlung Schneider'.

Omslagontwerp

Erwin Bomans^{BNO} Leucq!, Hof van Twente

Ontwerp binnenwerk

Prezns - Marco Bolsenbroek, Zutphen

© 2020 J.C.A. de Meij, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2020 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

ISBN 9789462494695

NUR 688

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	
Een familie stelt zich voor	7
 1.	
‘Ons prachtig Walcheren is voorgoed verwoest’	25
 2.	
‘Zo scharrel je van de ene dag in de andere’	76
 3.	
‘Toen Vader weg was’	150
 4.	
‘Een klein rustig dorpje in Saksen’	209
 5.	
‘Reichspost’ en ‘Feldpost’	257
 6.	
‘Onmiddellijk daarop vielen de brandbommen’	266
 7.	
‘Het was droevig alles aan te zien. Onze kamer lag vol gebroken meubelen bedekt met een dikke laag modder’	293
 8.	
‘Enfin, nu is alles geleden en wordt het met de dag beter’	349
Geraadpleegde literatuur	367

INLEIDING

EEN FAMILIE STELT

ZICH VOOR

‘Je moest eigenlijk alles wel opschrijven,
je beleeft soms te veel om alles te onthouden ...’

(Bart de Meij, 17.12.1944)

Dinsdag 6 juni 1944. Joh de Meij, onderwijzer aan de Christelijke ULO te Middelharnis, wordt 34 jaar. Bij de traditionele verjaarsvisite van collega's en hun echtgenotes, wat burens en kennissen, overheerst één gespreksonderwerp: de invasie in Normandië van diezelfde dag.

Ik, geboren in februari 1939, heb die gesprekken niet kunnen volgen: een vijfjarige lag op bed wanneer het bezoek kwam. Van een invasie had ik geen benul. Voor mij was het altijd oorlog geweest. In het straatbeeld kende ik alleen Duitse soldaten. ‘Voor-de-oorlog’ was een mythische tijd. Er hadden sinaasappelen, bananen en pinda's in de etalages gelegen, producten die ik enkel kende van plaatjes. Ná de oorlog zou ik me te goed kunnen doen aan mijn lievelingseten: spek, vlees en kaantjes. Mocht de oorlog nog lang duren dan wilde ik boer worden om zo vrijelijk over die heerlijkheden te kunnen beschikken.

Na enkele dagen was men er in Nederland van overtuigd dat de invasie een onomkeerbare beweging in gang had gezet die zou leiden tot de bevrijding van West-Europa. Maar de blijdschap daarover werd getemperd door de vrees voor het nu naderbij komende oorlogsgeweld. Barthel Johannes de Meij, schoolhoofd te Ritthem (Walcheren), mijn grootvader en vader van voornoemde Joh de Meij, bracht die tegenstrijdige gevoelens in een brief aan zijn zoon van 11 juni 1944 treffend onder woorden:

‘Gelukkig zien we dat de invasie gelukt is en een hele brede strook bezet is. We zullen hopen dat dit het begin is van het einde, waarnaar wij zo sterk verlangen. Ook in Italië moeten zij zich terugtrekken en straks zal de Rus hen weer op het lijf vallen. Wij zullen hopen dat ons land gespaard mag blijven voor verdere verschrikkingen van de oorlog, want als ook hier gevochten moet worden zoals in Frankrijk, dan is dat meer dan verschrikkelijk.’

We weten hoe ijdel de hier uitgesproken hoop zou blijken te zijn: voor het overgrote deel van de Nederlandse bevolking begon de oorlog eerst echt in september 1944. Hoe dat had uitgepakt voor hemzelf, zijn vrouw, zijn kinderen en kleinkinderen vatte B.J. de Meij een jaar later, één maand na de

bevrijding, kort en bondig samen in een brief aan zijn zoon waarin hij hem feliciteerde met zijn 35ste verjaardag:

Hijzelf en zijn vrouw hadden ‘niet meer dan kleren en een bed’, zijn twee jongste zoons, Henk en Jan met hun gezinnen, waren op Walcheren vrijwel alles kwijtgeraakt door water en gevechtshandelingen; van de twee oudste zoons had Bart in Utrecht ‘bepaald gebrek geleden’ en had Marinus het in het Westland ‘schraal’ gehad. Alleen de enige dochter Suze had in Haarlem ‘de moeilijke tijd goed doorgemaakt.’ En Joh, zijn middelste zoon, de jarige, slachtoffer van de ‘Arbeitseinsatz’, was juist een week eerder, gewond aan een been, uit Duitsland teruggekeerd. Maar de dankbaarheid overheerste: ‘God heeft onze beden verhoord en jullie en ons allen in ’t leven gespaard’

De lotgevallen van de familie De Meij gedurende de maanden september 1944 – mei 1945 vormen het onderwerp van dit boek.

Op de eerste bladzijde van zijn ‘Dagboek van onze evacuatie’, begonnen op 3 oktober 1944, noteerde B.J. de Meij nadrukkelijk: ‘Voor onze kinderen en kleinkinderen.’ Nu, ruim zeventig jaar later, zijn die kinderen overleden en ligt de leeftijd van de kleinkinderen tussen de zestig en de tachtig. Zij allen hebben hun grootouders, overleden in 1966, persoonlijk gekend en enkelen bewaren nog herinneringen aan de oorlog. Natuurlijk hoop ik dat zij dit boek zullen lezen.

Maar dit verhaal is meer dan een familiegeschiedenis die vooral nabestaanden, verwanten en wat streekgenoten kan interesseren.

Mijn opzet is om aan de hand van wat deze familie overkwam een beeld op te roepen van de problemen en de gevaren waarmee grote delen van de Nederlandse samenleving in het laatste oorlogsjaar werden geconfronteerd: de strijd in zuid-west Nederland, de inundatie van Walcheren en andere eilanden, de Hongerwinter, gedwongen tewerkstelling in Duitsland ...

Eerst maken we kennis met de hoofdpersonen uit dit verhaal: de Zeeuwse onderwijzer B.J. de Meij, zijn vrouw Leintje Coppoolse, hun zonen Marinus (Rob), Bart, Joh, Henk en Jan en dochter Suze (Suus) met hun gezinsleden. De lezer mag verwachten dat de karakters inhoud en reliëf zullen krijgen in hun reacties op de gebeurtenissen van 1944-'45. Mijn ouders, Joh de Meij en Annie Bottenberg, krijgen verhoudingsgewijs hierbij wat meer aandacht.

Personalia van de familie De Meij

- *Barthel Johannes de Meij* (1882-1966). Geboren in Zeeuws-Vlaanderen; van eenvoudige afkomst. Van 1914 tot 1945 was hij hoofdonderwijzer van de lagere school te Ritthem, een dorp met een grotendeels agrarische beroepsbevolking ten oosten van Vlissingen met ca. 700 inwoners, nagenoeg alle protestant. Hij genoot in Zeeland enige bekendheid als geschiedschrijver dankzij wekelijkse artikelen van zijn hand over historische en folkloristische onderwerpen in de Provinciale Zeeuwse Courant. Ook publiceerde hij boeken over de geschiedenis van Serooskerke (W) en Ritthem. Hij was lid van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. B.J. de Meij was gehuwd met de Walcherse boerendochter *Leintje Coppoolse* (1883-1966), een weinig ontwikkelde, sterk dominante, maar hartelijke familievrouw. Zij heeft, opmerkelijk voor de vrouw van een onderwijzer, altijd de Walcherse klederdracht gedragen. Het echtpaar De Meij kreeg zeven kinderen, van wie er een binnen twee maanden overleed.

- *Marinus Bartel de Meij*, Marinus /Rob (geb. 1905). De oudste zoon bezocht de Christelijke Kweekschool te Middelburg. Gezien de belangrijke rol die deze onderwijsinstelling speelde in de vorming van vier kinderen De Meij zal er op pp. 12-13 wat ruimere aandacht aan besteed worden. Rob was in de voor ons relevante jaren 1944-'45 hoofd van de christelijke school te Poeldijk. Hij trouwde in 1941 met de Haagse *Anna Johanna de With*, An (geb. 1911). Ook zij had de kweekschool gevolgd, maar moest, naar de regels van die tijd, na haar huwelijk zich beperken tot het huishouden. Hun zoon Robbie, geboren april 1943, speelt in dit boek al een bescheiden rol. Na de oorlog werden nog twee dochters geboren. Marinus de Meij had zijn voornaam gewijzigd in Rob, maar zijn ouders bleven hem altijd Marinus noemen. Voor mij was hij 'oom Rob'.

- *Bartel Marinus de Meij*, Bart (geb. 1908). De tweede zoon van het echtpaar De Meij-Coppoolse ging als enige van hun kinderen niet naar de kweekschool in Middelburg. Hij zat één jaar op de HBS en werkte korte tijd op een boerderij. Hij trad in dienst bij Philips en ontmoette in Eindhoven *Maartje Aria van den Ban* (geb. 1911), met wie hij in 1939 trouwde. Zij vestigden zich in Utrecht. In de functie van 'lichtadviseur' reisde hij door het land. Een in januari 1941 geboren dochter kreeg de namen Beatrix Irene. Na de oorlog werd een tweede dochter geboren.

Het echtpaar B.J. de Meij en L. de Meij-Coppoolse.

Als Zeeuw in hart en nieren was Bart actief in de Zeeuwse vereniging te Utrecht.

- *Johannes de Meij*, Joh (geb. 1910). Joh doorliep de kweekschool te Middelburg en begon, 18 jaar oud, zijn loopbaan als onderwijzer in Souburg. In 1931 werd hij benoemd aan de Singelstraatschool te Middelburg met een jaarwedde van f 1300. In 1935 trouwde hij met *Antje Adriana Bottenberg*, Annie (geb. 1913) die hij kende van de kweekschool. Ook haar vader was schoolhoofd in een klein Zeeuws dorp, Oudelande op Zuid-Beveland. Zij was Gereformeerd maar ging over naar de Nederlandse Hervormde kerk, ongetwijfeld tot genoegen van haar schoonmoeder die het niet had begrepen op de 'dolerenden.' Ook Annie had bij het huwelijk haar baan aan een school in Oostdijk (Zuid-Beveland) moeten opgeven. Het echtpaar betrok een nieuw huis aan de Veerse Weg te Middelburg, buiten het oude centrum. Daar werden twee

kinderen geboren: Agnita (1937) en Hans (1939). Mijn ouders waren de eerste die braken met de traditionele vernoeming van kinderen naar de grootouders. Joh behaalde naast de hoofdkte ook de LO aktes Frans en Duits en werd in 1941 benoemd aan de christelijke uloschool te Middelharnis.

Datzelfde jaar overleed mijn opa Bottenberg in Oudelande; zijn weduwe *H.J. Bottenberg-van Elsäcker* (1884-1957) kwam in Middelharnis in een juist vrijgekomen huis naast ons wonen. Zij was als gevolg van een reumatische aandoening bedlegerig en werd verzorgd door een inwonende hulp. Uiteraard liepen Agnita en ik bij deze oma makkelijk naar binnen, maar mooie herinneringen bewaar ik daar niet

Trouwfoto Joh de Meij en Annie Bottenberg (1935)

aan. Ze had veel pijn en kon zich zelden met ons bemoeien. Op 1 januari 1943 werd het derde kind geboren, Rudi, en in december van hetzelfde jaar een meisje dat binnen twee weken overleed.

- *Hendrik Gualtherus Jacob de Meij*, Henk (geb. 1912). Hij dankte zijn voornamen aan de huisarts die assisteerde bij de bevalling. Ook deze vierde zoon bezocht de kweekschool te Middelburg. Ook hij leerde daar zijn toekomstige vrouw kennen, *Berbera Geense*, Bep (geb. 1912). Zij bleef Gereformeerd, hij Hervormd. De kinderen gingen la-

Henk de Meij en Bep Geense trouwen in Ritthem (1936).

ter beurtelings met een der ouders ter kerke. Henk werd onderwijzer te Vlissingen. In 1941 verhuisde het gezin van 'het gevaarlijke en met oorlogslawaai vervulde Vlissingen', om Henk's eigen woorden te gebruiken, naar het naburige Zoutelande. Oom Henk had artistieke aanleg en ambitie. Hij schilderde, behaalde de middelbare aktes Tekenen en Handvaardigheid en zou in 1951 docent worden aan de kweekschool waar hij ook was opgeleid. Voor de oorlog kreeg het echtpaar De Meij-Geense twee kinderen, Liet en Jan; in de oorlog werden geboren Henk, Bart (overleden in 1942) en Ineke, na de oorlog nog een zoon.

- *Jan Jacobus de Meij*, Jan (geb. 1916). Jan werd in 1931 ingeschreven als leerling van de kweekschool, maar heeft deze opleiding niet voltooid. Hij trouwde in 1934 met *Wilhelmina Theune*, Mien (geb. 1917).

Zij kregen drie kinderen: Lien, Wim en Bart – de laatste werd september 1944 geboren te midden van het oorlogsgeweld. Oom Jan ontwikkelde zich in zijn geboortedorp Ritthem tot een veelzijdig zzp'r, zoals dat nu heet. Naast een taxibedrijf had hij een rijwielhandel en een winkel in huishoudelijke artikelen.

Trouwfoto Jan de Meij en Mien Theune (1934).

- *Suzanna Johanna de Meij*, Suus (geb. 1918). De enige dochter ging ook naar de kweekschool. In 1937 deed ze eindexamen. Ze werkte enkele maanden als onderwijzeres nuttige handwerken op de school van haar vader tot ze 1 april 1943 wegens huwelijk ontslag moest nemen. Ze trouwde met haar dorpsgenoot *Jan Hoogesteger* (geb. 1911), waterbouwkundige, werkzaam bij de Provinciale Waterstaat van Noord-Holland. Het echtpaar woonde aan de Nieuwe Gracht te Haarlem, waar in 1944 de oudste zoon Rinus werd geboren. Vergeleken bij zijn spraakzame zwagers De Meij was Jan Hoogesteger een rustige man. In de oorlog bleek hij een geboren overlever. In het eerste decennium na de oorlog werden in dit huwelijk nog vijf kinderen geboren.

In mijn verhaal wordt B.J. de Meij ‘grootvader’ of ‘opa’ genoemd; zijn vrouw ‘oma.’ Marinus (Rob) de Meij en echtgenote zijn ‘Rob’ en ‘An’ (Poeldijk), zo ook ‘Bart’ en ‘Maartje’ (Utrecht), ‘Henk’ en ‘Bep’ (Vlissingen, Zoutelande), ‘Jan’ en ‘Mien’ (Ritthem, Vlissingen), ‘Suus’ en ‘Jan’ (Haarlem). Mijn ouders (Middelburg, Middelharnis) worden aangeduid als ‘vader’ en ‘moeder’, in meer afstandelijke situaties als ‘Joh’ en ‘Annie.’ Alle mannelijke familieleden kunnen, wanneer dat geen verwarring met zich brengt, bij de achternaam genoemd worden.

De Christelijke Kweekschool te Middelburg

Zoals we hebben gezien waren vier van de zes kinderen De Meij opgeleid tot onderwijzer(es) aan de Christelijke Kweekschool te Middelburg. Het is dus zinvol om enige aandacht te besteden aan de kweekschool als schooltype in het algemeen en deze school in Middelburg in het bijzonder.

In de tweede helft van de 19de eeuw was de onderwijzersopleiding een veel gekozen weg om uit de arbeidersklasse op te klimmen tot de lage middenklasse der ‘witte boorden’ – vader B.J. de Meij was daar zelf een voorbeeld van. Om deze sociale opgang voort te zetten had hij zijn kinderen naar het gymnasium of de HBS in Middelburg kunnen sturen. Dat het toelatingsexamen voor de HBS juist in 1920 was afgeschaft kan een rol hebben gespeeld om het met de tweede zoon één jaar te proberen – zonder succes. Dat vroeg niet om herhaling. Ook het schoolgeld, voor een HBS gemiddeld dertig gulden per jaar, zal een belemmering zijn geweest. Bovendien was in het conservatieve Middelburg in de eerste decennia van de 20ste eeuw nog sprake van een klassenmaatschappij: een leraar aan de HBS behoorde tot de intellectuele elite, een schoolmeester viel daar buiten.¹

In die tijd bestond de vereiste vooropleiding voor de kweekschool in feite uit niet meer dan acht klassen lager onderwijs. Die periode konden de leerlingen uitzitten op een gewone lagere school, waar de hoofdonderwijzer hen in de 7de en 8ste klas voorbereidde op een eventueel toelatingsexamen, maar het was beter de eerste twee klassen van een (m)ulo te volgen,

waardoor de basis werd gelegd voor de moderne talen en wiskunde. Zo volgde Joh de Meij de klassen 7 en 8 van de Christelijke Burgerschool aan de Singelstraat in Middelburg die zich afficheerde als ‘School voor M.U.L.O. met 10-jarigen cursus.’

Op de rapporten van de Christelijke Kweekschool prijken cijfers voor maar liefst 22 vakken, bij de meisjes zelfs 23, want zij bekwamen zich ook in de nuttige handwerken. Over het peil van het onderwijs en de gestelde eisen heb ik geen oordeel. Ongetwijfeld werden geheel in de geest des tijds, netheid, nauwkeurigheid en feitenkennis hoger gewaardeerd dan gedurfde originaliteit. Zoals altijd in het onderwijs hing veel af van de persoon van de docent. Naast de flamboyante leraar Frans Van Ooijen, die ook opleidde voor de akte LO Frans, stond de steil gereformeerde Koert Huizenga, die de leerlingen wel feitjes bijbracht, maar geen liefde voor het vak Geschiedenis. Hij was de enige academicus onder de docenten, zelfs gepromoveerd. Men kon dan ook niet om hem heen toen er in 1930 een nieuwe directeur benoemd moest worden. Hij bleef dat tot 1951, wat ertoe heeft bijgedragen dat de school in die periode een uitgesproken ‘gereformeerde’ signatuur had.² Dat uitte zich in een verbod op openlijke contacten tussen leerlingen van het verschillend geslacht. Huizenga riep verliefden die hand in hand liepen op het matje – ongetwijfeld tot verdriet van de hervormde jongens Joh en Henk de Meij en hun gereformeerde meisjes Annie Bottenberg en Bep Geense.

De bij de leerlingen weinig geliefde Huizenga had ook zijn positieve kant. Als voorzitter van de ARP Kiesvereniging Middelburg betoonde hij zich tijdens de bezetting uitgesproken anti-Duits. Het kwam hem te staan op een verblijf in het concentratiekamp Buchenwald.

Zonder zittenblijven of andere tegenslag was een leerling van de kweekschool op 18jarige leeftijd gediplomeerd onderwijzer(es). Voor jongemannen was dat meestal niet het eind van hun studie; zij gingen naast hun baan op voor de hoofdakten en allerlei lagere en middelbare aktes die een carrière in het voortgezet onderwijs mogelijk maakten. Sommige onderwijzers brachten het tot hoogleraar. Zulke extreme diplomastapelaars waren de gebroeders De Meij niet. Uiteraard vroegen beroep, gezin en bijbaantjes veel van hun tijd. Bovendien viel de oorlog juist in de periode van ‘de kracht van hun leven.’ Naar mijn weten hebben ze dat nooit aangevoerd als excuus voor hun weliswaar eervolle, maar toch beperkte loopbaan in het onderwijs.

Karakterisering van een familie

We hebben in het kort kennis gemaakt met een onderwijzersfamilie met een duidelijk confessionele signatuur. Al liep er een enkel gereformeerd meisje tussendoor, Nederlands-hervormd was de regel, met als modaliteit de middenorthodoxie, geen vrijzinnigheid, maar evenmin zwarte kousen.

Het betekende zondags naar de kerk met het hele gezin, kinderen naar een christelijke school; catechisatie, afgesloten met de geloofsbelijdenis; bidden en Bijbellesen aan tafel. Kerk en geloof waren dus voortdurend aanwezig, maar niet drukkend als bij de zwaardere richtingen.

Aanpassing aan de plaatselijke normen was natuurlijk gewenst. Zo mochten wij als kinderen in het streng orthodoxe Middelharnis op zondag niet op straat spelen. Merkwaardig, dat geen van die kerkse gebroeders De Meij naar mijn weten ooit een functie als ouderling of diaken binnen de kerkelijke gemeente heeft vervuld.

Afgezien wellicht van oom Bart, waren zij ook niet actief in het verenigingsleven en al helemaal niet in de politiek. Stemmen deden zij als gezagsgetrouwe burgers natuurlijk wel, en we mogen aannemen dat hun keuze viel op de Christelijk Historische Unie, maar van enige discussie op dit punt is me nooit iets gebleken. Oranjeliefde, gepaard aan een historisch

Bruid Suus de Meij, met haar ouders en broers, v.l.n.r. Jan, Rob, Joh, Bart en Henk (1943).

besef, maakte enkele van de broers (Bart, Joh, Henk, misschien ook Rob) voor de oorlog tot voorstanders van de invoering van de zgn. prinsenvlag, oranje-blanje-bleu in plaats van het rood-wit-blauw, dat pas in 1937 tot de officiële vlag werd verklaard. Bart was in Utrecht secretaris van de plaatselijke afdeling van de vereniging 'De Princevlag' en gebruikte tijdens de oorlog het briefpapier van die club (waarschijnlijk toen opgeheven) voor zijn

particuliere correspondentie. Omdat de NSB de invoering van de prinsenvlag binnen de partij-ideologie had getrokken, raakte die voorkeur bij velen in diskrediet.

Samengevat zou men deze protestantse, oranjegezinde, wat conservatieve familie kunnen zien als een exponent van het adagium 'het drievoudig snoer God, Nederland en Oranje.' Lang na de oorlog heb ik wel een ontwikkeling in de standpunten van sommige familieleden bespeurd: terwijl Henk en zijn vrouw Bep op latere leeftijd neigden naar PPR en Groen Links, hielden Joh en Bart juist over naar uitgesproken conservatieve standpunten, maar voor ons onderwerp is dit niet relevant.

Wél van belang is de houding tijdens de oorlog van alle betrokkenen tegenover de Duitse bezetter, het Nationaal Socialisme in het algemeen en de NSB in het bijzonder. Daar kan ik kort over zijn: uit alle door mij gebruikte bronnen (brieven, dagboeken) spreekt slechts afkeer van de Duitsers en collaborateurs. Één van mijn familieleden was echt 'fout', maar dat was een neef van mijn moeder – in zijn functie van gemeentesecretaris van Kampen zal hij in dit verhaal nog een zekere rol spelen. Anderzijds ontbreekt bij de gebroeders De Meij iedere aanwijzing voor welke reële verzetsactiviteit dan ook. Als militair hadden zij zich mei 1940 evenmin kunnen manifesteren: zij waren allen afgekeurd voor de dienst, naar ik aanneem wegens bijziendheid.

Na de oorlog konden zij zich dan ook alleen beroemen op wat Chris van der Heijden in *Grijs Verleden* 'verzetjes' heeft genoemd.³ Rob had in zijn persoonsbewijs het geboortjaar veranderd (of laten veranderen) van 1905 in 1903 waardoor hij gevrijwaard zou zijn voor de 'Arbeitseinsatz.' Bart gaf zijn in januari 1941 geboren dochter de voornamen Beatrix Irene. Joh liet op de eerste Koninginnedag tijdens de oorlog, 31 augustus 1940, de kinderen van zijn klas een dubbeltje meenemen waarmee ze in hun schrift het portretje van Wilhelmina konden aanbrengen. Dit kwam hem te staan op een waarschuwing van de politie en een zuur stukje in *De Zeeuwsche Stroom*, het blad van de NSB in Zeeland, onder de titel 'Smaakt naar Oranjebitter.'⁴ Ook de manier waarop hij bij het werk in Duitsland een 'Schachtmeister' van repiek had gediend, mocht mijn vader na de oorlog met genoeg memoreren. Henk, tenslotte, beroemde zich erop ooit een colonne Duitse soldaten, die hem de weg op het fietspad versperde, met harde stem naar rechts te hebben gecommandeerd zodat hij ongehinderd kon passeren en niet hoefde uit te wijken in het mulle zand.⁵ Zo was de gehate mof, van wie men zo veel moest slikken, toch even dwarsgezet en dat gaf een gevoel van triomf.

In dit boek zijn verzet en collaboratie, twee belangrijke elementen uit het traditionele geschiedverhaal van de Duitse bezetting, slechts aanwezig in de marge. Het meest dramatische hoofdstuk in de oorlogsgeschiedenis, de Jodenvervolgung, ontbreekt geheel. Slechts één maal wordt er in de brieven aan gerefereerd: op 4 oktober 1944 schreef Rob aan mijn ouders dat onder

Wateringen een boerderij in brand was gestoken door de Duitsers omdat er een Joods gezin zat ondergedoken: 'de boer met zijn gezin is gedoken. De brandweer werd teruggestuurd. Wat een tijd! En wat zal 't worden.' Met een in onze ogen bijna gênante eerlijkheid noteerde de Middelburgse oud-gemeentesecretaris Van der Veur direct na de oorlog: 'In gerustheid durf ik te zeggen dat vóór 1940 de gemiddelde Nederlander niet pro-Jood was, maar na 1940 hebben de Duitsers hem pro-Jood gemaakt en gelijktijdig nog meer anti-Duitsch dan hij al was.'⁶ Ik heb geen enkele aanleiding om te veronderstellen dat het in onze familie anders was. Stilzwijgend neem ik dan ook aan dat de familieleden werkzaam in het onderwijs oktober 1940 de 'ariëerverklaring' hebben getekend.

Geen verzetshelden, geen collaborateurs en geen vervolgd in de familie. Slachtoffers zeker wel, maar alleen in materieel opzicht: de drie gezinnen op Walcheren verloren hun huizen en bezittingen, maar niemand raakte gewond. De verwondingen die Joh de Meij 3 april 1945 opliep bij een bombardement in Duitsland waren zo licht dat hij binnen een maand zonder medische hulp weer was genezen. De Hongerwinter heeft uiteindelijk de gezondheid van geen der familieleden blijvend geschaad. Na de oorlog werd bekend dat een broer van An de With, de echtgenote van Rob, in een jappenkamp het leven had gelaten – naar mijn weten het enige dodelijke slachtoffer binnen een wat ruimer genomen familiekring. De dood van twee jonge kinderen in 1942 (Vlissingen) en 1943 (Middelharnis) hield geen verband met de oorlogsomstandigheden.

Zo overleefde een 'gewone' Nederlandse familie ook het laatste oorlogsjaar – en met haar vele duizenden andere families, gezinnen en individuen. Hun geschiedenis wil ik beschrijven aan de hand van brieven en dagboeken van mijn grootouders, ouders, ooms en tantes, aangevuld met enkele brieven van buitenstaanders. Het ligt voor de hand dat deze familieleden, 'gewone mensen', die hier aan het woord komen, in de dagelijkse praktijk te maken kregen met gezagsdragers van het lagere echelon: een dorpsburgemeester, een Duitse majoor, een Amerikaanse kapitein; de dominee was de morele gids. Ook zij krijgen een plaats in het verhaal.

De aandacht van de historici gaat enerzijds veelal uit naar de leidinggevenden, de autoriteiten, de handelende personen, goed of slecht, en anderzijds naar de om hun afkomst of overtuiging vervolgd slachtoffers. Daarnaast wordt het lot van de modale mens uitgedrukt in cijfers en percentages: aantallen doden en gewonden bij bombardementen, verwoeste huizen, hectares ondergelopen land, stuks verdrongen vee, rantsoenen in ponden brood en aardappelen, liters melk, kilocalorieën per dag, per week. Daar moet dit boek, geschreven vanuit het standpunt van direct betrokkenen, een aanvulling op zijn. Want, om met Huizinga te spreken, 'in het getal (...) bezwijkt het verhaal en wordt geen beeld geboren.'⁷

Uiteraard vormen de ons overgeleverde brieven en dagboeken op zich nog geen geschiedverhaal. Het zijn bronnen die in onderlinge samenhang verbonden moeten worden met de resultaten van het wetenschappelijk historisch onderzoek.

Blijven twee vragen. Ten eerste: kan de familie De Meij in wat haar overkwam gedurende het laatste oorlogsjaar als representatief beschouwd worden voor de gehele Nederlandse bevolking? Ten tweede: zijn de door mij gebruikte bronnen in omvang en kwaliteit voldoende om die te gebruiken als basis voor een beschouwing over een periode waaraan De Jong in *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* 2500 pagina's besteedde?

Voor de beantwoording van beide vragen is het zinvol een tiental aspecten van bezetting en oorlogvoering waarmee een Nederlands gezin in het laatste oorlogsjaar te maken kon krijgen, op een rijtje te zetten – de volgorde is willekeurig:

- Oorlogsgeweld met gevaar voor leven en bezit.
- Inundaties (gecontroleerd door opening van sluizen of met geweld door het vernielen van dijken).
- Tekorten aan voedsel, kleding, schoeisel en brandstof.
- Het stoppen van de levering van gas en elektriciteit; voor kortere tijd soms ook water.
- Evacuatie, meest als gevolg van de punten 1 en 2, daardoor inwoning bij familie of vreemden.
- Overbrengen van jonge kinderen van de grote steden naar het platteland.
- Gedwongen tewerkstelling van mannen tussen 17 en 40 jaar; razzia's.
- Roof van goederen (niet alleen fietsen!), paarden en vee.
- Inkwartiering; inbeslagname van openbare gebouwen (scholen).
- Het wegvallen van verbindingen door staking of reisverboden waardoor interlokale contacten bemoeilijkt of onmogelijk werden.

Het spreekt vanzelf dat aard en intensiteit van de boven genoemde problemen sterk verschilden van regio tot regio. Inwoners van Friesland en Drenthe hadden relatief weinig te lijden onder voedselgebrek en oorlogsgeweld. Rotterdam werd in '44-'45 getroffen door honger en razzia, maar niet door verwoestingen zoals in 1940. Voor Amsterdam en Utrecht telde vooral het voedseltekort. Het zuiden, najaar 1944 bevrijd, leed net als Arnhem zware oorlogsschade, maar ontliet de Hongerwinter, al hadden delen van Brabant in oktober en november nog te kampen met ernstige tekorten.

Het lot van gezinnen en individuen werd dus in feite bepaald door de woonplaats. De sociale, culturele, politieke en religieuze differentiatie binnen de Nederlandse bevolking speelde in dit verband een beperkte rol: honger, watersnood, oorlogsgeweld en razzia's maakten geen onderscheid tussen katholiek en protestant, arbeider, kantoorbediende of onderwijzer.

Ook status was van ondergeschikt belang: een gewiekste kleine sjacheraar in de grote stad kwam de Hongerwinter vaak beter door dan een keurige meneer in een villadorp. Men zou een uitzondering kunnen maken voor de boeren die geen voedselgebrek kenden en gespaard bleven voor gedwongen tewerkstelling, al konden ook zij in bepaalde streken getroffen worden door oorlogshandelingen, inundaties en roof van vee en paarden.

Ook de lotgevallen van de familie De Meij, bestaande uit veertien volwassenen en dertien kinderen, waren nauw gerelateerd aan de woonplaatsen van de verschillende gezinnen. De wortels van de familie lagen in Zeeland, de provincie met de zwaarste oorlogsschade. Drie gezinnen woonden op Walcheren in de omgeving van het fel omstreden Vlissingen. Daar waren zij oktober 1944 dagenlang zonder enige beschutting blootgesteld aan extreem oorlogsgeweld, maar anderzijds bleven zij gespaard voor Hongerwinter en grote razzia's. De vier andere gezinnen woonden in Utrecht, Haarlem, Poeldijk (Westland) en Middelharnis (Goeree-Overflakkee) onder geheel andere omstandigheden. De krijgshandelingen waren er beperkt, al speelde de dreiging op de achtergrond altijd een rol. De zorg voor voedsel en brandstof vroeg alle aandacht en energie van de stedelingen. Flakkee werd getroffen door inundatie en een grote razzia.

De schrijvers van de door mij gebruikte brieven en dagboeken berichtten, zoals te verwachten is, vrijwel uitsluitend over de situatie in eigen streek, stad of dorp. Groningen, Friesland, Drenthe, Gelderland, Overijssel en Limburg worden in het geheel niet genoemd of slechts terloops wanneer de geallieerde troepen er vorderingen maken. We moeten dan ook concluderen dat het op grond van de geografische herkomst van onze bronnen niet verantwoord is om hetgeen de familie De Meij in het laatste oorlogsjaar overkwam als representatief te beschouwen voor het gemiddelde Nederlandse gezin gespreid over het hele land.

We gebruiken een andere invalshoek. Verreweg de meeste Nederlanders waren bij het uitbreken van de oorlog al decennia gewend aan een vreedzame, geordende samenleving, zonder willekeur van overheid en politie, met een goed functionerende voedselvoorziening, gezondheidszorg, onderwijssysteem en infrastructuur. Daar was vóór september 1944 al veel van aangetast of geheel verdwenen. Maar voor de 'brave burger', die niet behoorde tot de vervolgde groepen of actief deelnam aan het verzet, had het leven toch veel van zijn normale ritme behouden. Vanaf september 1944 zag de totale Nederlandse bevolking zich echter gesteld tegenover een veelheid aan omstandigheden, gebeurtenissen en maatregelen die haar in het bestaan bedreigde en dwong tot improvisatie en aanpassing of, erger, tot evacuatie en vlucht.

Met alle tien bovengenoemde aspecten die het leven van de burgerbevolking in 1944-'45 verstoorden en bedreigden zijn leden van de familie De Meij geconfronteerd. Ik maak een voorbehoud bij één punt: het opnemen

van het vierjarige nichtje met de ‘prinsessennamen’ uit Utrecht in ons gezin op Flakkee is februari 1945 wel aan de orde geweest, maar haar ouders vonden haar nog te jong; bovendien lieten de oorlogsomstandigheden het niet meer toe.⁸ Stellig waren er andere families, bestaand uit gezinnen en individuen die zó over het land verspreid woonden dat ook zij aan al die problemen het hoofd hebben moeten bieden. Uniek was onze familie op dit punt zeker niet. Maar de combinatie van spreiding van de gezinnen met het bewaard blijven van bruikbare bronnen biedt de geschiedschrijver een bijzondere kans. Ik ben me ervan bewust dat het ‘toeval’ hierbij een belangrijke rol heeft gespeeld.

Rest de vraag of deze primaire bronnen, geplaatst in het kader van de resultaten van historisch onderzoek, toereikend zijn om een aantal wezenlijke aspecten van het leven in Nederland gedurende het laatste oorlogsjaar in beeld te brengen.

Tot mijn beschikking stonden de volgende bronnen, alle aangetroffen in de nalatenschap van mijn ouders.

Bronnen

Brieven

- 57 brieven van B.J. de Meij en L. de Meij-Coppoolse (Ritthem; Haarlem) aan J. de Meij en A.A. de Meij-Bottenberg (Middelharnis), geschreven tussen 22.08.43 en 27.06.46.
- 17 brieven van M.B. de Meij (Poeldijk) aan J. de Meij en A.A. de Meij-Bottenberg (Middelharnis), geschreven tussen 25.09.44 en 27.01.46.
- 2 brieven van M.B. de Meij aan J. de Meij (Bennungen, Duitsland), 22.01.45 en 29.01.45.
- 17 brieven van B.M. de Meij (Utrecht) aan J. de Meij en A.A. de Meij-Bottenberg (Middelharnis), geschreven tussen 29.09.44 en 09.06.45.
- 1 brief van B.M. de Meij aan J. de Meij (Bennungen, Duitsland), 27.01.45.
- 10 brieven van S.J. Hoogesteger-de Meij (Haarlem) aan J. de Meij en A.A. de Meij-Bottenberg (Middelharnis), geschreven tussen 14.10.44 en 26.06.45.
- 7 brieven (kaarten) van J. de Meij, geschreven op transport van Middelharnis naar Duitsland via Kampen, aan A.A. de Meij-Bottenberg (Middelharnis), 22.12.44 – 29.12.44.
- 11 brieven (kaarten) van J. de Meij (Bennungen, Duitsland) aan vrouw en kinderen in Middelharnis, geschreven tussen begin jan. 1944 en 28.05.45 (Maastricht).
- 4 brieven van A.A. de Meij-Bottenberg en Agnita de Meij (Middelharnis) aan J. de Meij (Bennungen, Duitsland), 14.01.45, 18.01.45, 21.01.45 en 13.03.45.

- 12 brieven van diverse familieleden en bekenden aan J. de Meij en A.A. de Meij-Bottenberg (Middelharnis), geschreven tussen oktober 1944 en juni 1945.

Dagboeken

- ‘Dagboek van onze evacuatie’ door B.J. de Meij, verblijvend in Nieuwland (Zeeland), 5 schriften met 183 genummerde bladzijden, 02.10.44 – 10.07.45.
- ‘Voor mijn vrouw’, dagboek van J. de Meij, begonnen op 31.12.44 te Bennungen, laatste aantekening 25.05.45 in Maastricht; 2 schriften met resp. 45 en 9 genummerde bladzijden.
- Dagboek van A.A. de Meij-Bottenberg (Middelharnis), van 22.12.44 tot 13.05.45, 3 schriften.
- ‘Toen vader weg was’, dagboek door Agnita de Meij (geb. 29.04.37), van 22.12.44 tot 16.05.45, 2 schriften.

Andere documenten

- 1 verslag van J. de Meij (Middelharnis) over zijn verblijf in Duitsland, bestemd voor zijn ouders en twee broers in Zeeland, 08.06.45.
- 1 verslag van H.G.J. de Meij (Zoutelande) aan zijn ouders over hetgeen hem en zijn gezin is overkomen bij de bevrijding van Walcheren, okt.-nov. 1944.
- 4 kleine schriftjes met aantekeningen van J. de Meij met betrekking tot zijn werkzaamheden als tolk in Duitsland over regels in het ‘Lager’, bezoek met zieken aan een arts, boodschappen e.d., januari - april 1945.
- Gastenboek van J. de Meij en A.A. de Meij-Bottenberg (Middelburg, Middelharnis)
- ‘Eerste Levensjaren’, Hans de Meij.

Het is onwaarschijnlijk dat andere, aanvankelijk bewaarde brieven later zijn weggegooid, maar uitgesloten is dit niet. Nergens zijn passages onleesbaar gemaakt. In het dagboek van B.J. de Meij ontbreekt één blaadje. Het staat voor mij vast dat deze brieven, dagboeken en verslagen niet geschreven zijn met de bedoeling ze te publiceren, al dan niet in aangepaste vorm. Wél leefde het besef dat hetgeen men meemaakte uitzonderlijk en memorabel was. Oom Bart schreef december 1944: ‘Wat zullen we elkaar t.z.t. veel te vertellen hebben, je moest eigenlijk alles wel opschrijven, je beleeft soms te veel om alles te onthouden.’ En zijn broer Joh kreeg juni 1945, kort na zijn terugkeer uit Duitsland van hem te horen: ‘Hopelijk heb je stof verzameld om een boek te schrijven “Over mijn verblijf in Moffrika.”’ De dagboeken wilde men dan ook stellig bewaren voor latere generaties; door opa De Meij werd dat nadrukkelijk vermeld. Het is jammer dat de brieven van Joh en Annie uit Middelharnis aan hun ouders, broers en zus niet zijn overgele-

verd. Gelukkig bezitten we wel hun dagboeken over de periode 22 december 1944 – half mei 1945 en een deel van hun onderlinge correspondentie, die een bijzonder licht werpt op de postverbindingen tussen het nog bezette deel van Nederland en hetgeen resteerde van het Duitse Rijk.

De geschiedschrijving van oorlog en bezetting heeft dankbaar gebruik gemaakt van de productie van vele brief- en dagboekschrijvers. Zij waren vaak persoonlijkheden met maatschappelijk aanzien die soms nieuwe feiten aan het licht brachten, zich uitten in beschouwingen van filosofische aard met een verrassende diepgang, geschreven in een literaire taal. Dat alles hoeft men van de door mij gebruikte egodocumenten, brieven en dagboeken, niet te verwachten.

De familieleden die aan het woord komen waren figuren zonder politieke, maatschappelijke of culturele pretenties en ambities. Nieuwe feiten van enig historisch belang heb ik niet aangetroffen. Van ideologische beschouwingen is geen sprake, denkbeelden over de toekomst van Nederland na de bevrijding zoekt men tevergeefs.

Al komt het begrip ‘democratie’ in hun brieven niet voor, toch wil ik in de veelvuldig geuite vrijheidswens van de briefschrijvers meer zien dan enkel het verlangen naar een beter belegde boterham en de beëindiging van het oorlogsgeweld. Het ‘hogere’ is slechts aanwezig in de vorm van religie, zij het vooral in standaard-formuleringen als ‘moge God ons allen sparen en ons spoedig de vrede schenken.’

De teksten van brieven en dagboeken zijn volledig ‘down to earth.’ Daarin ligt ook hun waarde voor de geschiedschrijving. We ervaren hoe het is om als bejaard echtpaar een bombardement te doorstaan, stroop te maken van suikerbieten, een boom om te zagen en in stukken naar huis te slepen, als echtpaar met een baby van Haarlem naar de Wieringermeer te lopen, maandenlang geen enkel contact te hebben met familie die slechts op vijftig kilometer afstand woonde, met honderden mannen in het ruim van een rijnaak van Rotterdam naar Kampen te worden vervoerd ... Dat is ook geschiedenis.

De teksten zijn goed toegankelijk. Op de met potlood gekrabbelde briefjes van mijn oma na, zijn de dagboeken en brieven gesteld in nagenoeg foutloos Nederlands, waarbij verzorgde stijl, compositie en netheid ons verbazen gezien de chaotische tijd en de moeilijke omstandigheden waaronder ze zijn geschreven, bij het licht van de laatste stompjes kaars en flakkerende oliepitjes. De familie De Meij heeft het nageslacht in alle opzichten goed leesbare bronnen nagelaten waarvan de inhoud ook voor buitenstaanders slechts weinig toelichting behoeft.

Zwaarder dan de toegankelijkheid weegt bij de beoordeling van een bron de betrouwbaarheid. Wat de politieke stellingname betreft hoefden de schrijvers zich in principe geen beperkingen op te leggen omdat hun brie-

ven slechts bestemd waren voor familieleden van wie de integriteit en gezindheid vaststond. Toch onthield men zich van grove of beledigende opmerkingen over bezetters en collaborateurs – het bleef bij een enkele bedekte opmerking zoals die van B.J. de Meij in een brief aan zijn zoon Joh van 17 oktober 1943 over de inspecteurs in het onderwijs: ‘Hoe is jullie inspecteur? De inspecteur van Marinus (Rob) is NSB. Dan weet ge genoeg.’ Wellicht kwam dit beschaafde taalgebruik meer voort uit aard, opvoeding en opleiding binnen deze keurige onderwijzersfamilie dan uit angst voor mogelijke Duitse represailles... Uiteraard lag dat anders bij de correspondentie tussen mijn moeder in Nederland en mijn vader in Duitsland – daarop bestond censuur die overigens niet consequent werd uitgevoerd en nogal willekeurig te werk ging.

Dilemma’s van geheel andere aard deden zich voor bij hetgeen men vastlegde en meedeelde over het eigen gezins- en familieleven, waarbij dan verschil moet worden gemaakt tussen dagboeken en brieven. In het dagboek van mijn opa, expliciet geschreven voor het nageslacht, overheerst een angstvallig in stand gehouden harmonie, een enkele bedekt weergegeven strubbeling met zijn echtgenote daargelaten. In brieven aan mijn ouders van voor en na de maanden oktober ’44 - juni ’45 gaat hij echter zonder aarzeling in op problemen met zijn jongste zoon en de onaangenaamheden tussen zijn oudste zoon en diens vrouw. Oma neemt op de door haar volgekrabbelde velletjes ook geen blad voor de mond.

Een voor de hand liggend verschil zie je tussen hetgeen wordt beschreven in de dagboeken en de inhoud van de brieven van mijn ouders: men verzweg in de correspondentie datgene wat de ander ongerust kon maken. Joh rept in zijn brieven met geen woord over het slechte eten in Duitsland, de ruwe behandeling op het werk, laat staan over de geallieerde luchtaanvallen, terwijl hij in zijn dagboek daar uitvoerig over bericht. Bij de terughoudendheid in de brieven speelde de vrees voor censuur, zoals we zullen zien, waarschijnlijk geen rol. Van haar kant maakt Annie in haar brieven geen melding van de inkwartiering van twee soldaten, maar in het dagboek doet ze er, niet zonder humor, omstandig verslag van. Die gevallen zijn voor de waarheidsvinding niet problematisch.

Met wat meer argwaan zou de historicus kunnen kijken naar de brieven van Bart uit Utrecht en Rob uit Poeldijk aan mijn ouders in Middelharnis. Uiteraard draait alles om het probleem van voedsel- en brandstofgebrek en de pogingen die men ondernam om daaraan het hoofd te bieden. Enerzijds moet ook in hun berichtgeving de wens meegespeeld hebben de familie niet al te zeer te verontrusten, anderzijds zou een rooskleurige voostelling van zaken ertoe kunnen leiden dat de hulp uit Flakkee zou verminderen en een andere richting opgaan. Regelmatig is er sprake van dank voor de brieven met ‘zeer gewaardeerde inhoud.’ Het gaat hier in eerste instantie om

bonnen, maar later is er ook sprake van het verzenden van peulvruchten of een kist aardappelen naar Utrecht. Eind januari 1945 schrijft Bart hierover aan zijn schoonzus Annie: ‘Kan dat doorgaan na de vorst? Want hier komt geen hongersnood, maar hongerdood. En wat we nog hadden is zo goed als op en wat dan?’ Maar Annie stond er in die maanden alleen voor, haar man zat in Duitsland, en het was half mei al eer een zending voedsel vanuit Middelharnis Utrecht zou bereiken. Heeft Bart hier met een scheut drama de zaak wat erger voorgesteld dan die was? Ach, wanneer we in hoofdstuk 2 kennis genomen hebben van zijn catastrofaal verlopen hongertochten, zal het geen moeite kosten begrip op te brengen voor zijn overdrijving. Bovendien was hij een man die in de laatste oorlogsmaanden zich de zwartste doemscenario’s voor ogen haalde, niet alleen met betrekking tot zichzelf en zijn gezin, maar ook tot de stad Utrecht.

Al met al durf ik concluderen dat deze bronnen, aangevuld met en toegevoegd aan de hand van veelal recente literatuur, voldoende inhoud, variatie en kwaliteit bieden om een indruk te geven van het leven in West-Nederland gedurende de laatste maanden van de oorlog. Het is mijn opzet de geschiedenis zo veel mogelijk te laten vertellen door de betrokkenen zelf. Daarbij wordt niet ieder genoemd persoon of elk gememoreerd feit met een voetnoot toegelicht, voor de loop van het verhaal is dat alleen maar hinderlijk. De essentie is dat hetgeen hier wordt beschreven representatief was voor wat gezinnen, dorpen en steden in de betrokken regio’s is overkomen. Ook nemen we kennis van de reacties op elkaanders lotgevallen – zo ontstaat een totaalbeeld, weliswaar niet van **de** Nederlandse familie, maar wel van **een** Nederlandse familie in frontgebied.

Omdat vervolging, verzet en collaboratie met de ellende die daaruit voortvloeide in deze familie slechts op de achtergrond meespeelden, blijft alle aandacht in de brieven volledig gericht op de zorgen van het dagelijks leven.

Het zal misschien verbazen dat ik geen gebruik heb gemaakt van mondeling overgeleverde of doorvertelde verhalen. In menig boek over oorlog en bezetting vormen die immers een belangrijke bron van informatie waarbij de lezer zich gewikkeld voelt in een warme mantel van authenticiteit. Mijn ervaringen met ‘oral history’ waren nooit bemoedigend. Geruime tijd – tien jaar, 25 jaar, een halve eeuw – na het gebeurde zeggen de verhalen veel over de gemoedstoestand van de verteller op het moment dat hij de herinneringen ophaalt, maar zij bieden meestal weinig betrouwbare informatie over de gememoreerde historische gebeurtenis. Ik heb mijn moeder ongeveer vijftig jaar na de bevrijding gevraagd naar gegevens over personen die in haar dagboek en brieven genoemd werden. Daar kwam ze aardig uit. Zodra ons gesprek echter verschoof naar de achtergronden van de ooit door haar zelf genoteerde feiten, kwamen er niet alleen lacunes in haar herinneringen aan het licht, ook haar interpretatie van het gebeurde bleek

in die halve eeuw een ontwikkeling te hebben doorgemaakt. Voor wie zich bezighoudt met het menselijk geheugen in het algemeen en de verwerking van het verleden in het bijzonder, is dit zonder twijfel een interessant fenomeen. Maar wie zo nauwkeurig mogelijk wil beschrijven wat een moeder met drie kleine kinderen in de winter van '44-'45 op Flakkee meemaakte, moet oppassen niet op het verkeerde spoor te worden gezet.

Al is dit boek in principe niet gebaseerd op mondeling overleveringen, toch heb ik enige anekdotes uit de laatste oorlogsmaanden in het verhaal opgenomen. Mijn zus en ik maakten toen van alles mee. Groots, meeslepend en dramatisch was dat allemaal niet, maar in een kinderwereld kunnen volstrekt onbenullige gebeurtenissen geweldige proporties aannemen. Sommige van die belevenissen zijn door mijn moeder in haar dagboek vastgelegd, andere verhalen vonden van het begin af aan hun plaats in het collectieve geheugen van ons gezin. Daaruit werden ze regelmatig naar boven gehaald en wellicht iets opgepoetst, maar in wezen bleven ze als gekoesterde edelstenen: onveranderlijk en onaantastbaar. Ook ik zal ze voorzichtig inpassen in het verhaal. Zulke kostbaarheden mogen niet verloren gaan.

Noten Inleiding

- 1 Van den Broeke (red), Dagboek Fortgens, p. 24-25.
- 2 Haak (red.), Chr. Ped. Akademie, p. 13.
- 3 Van der Heijden, Grijs verleden, p. 271.
- 4 De Zeeuwsche Stroom, 1ste jaargang, nr. 2, maart 1941.
- 5 H.G.J. de Meij, Oorlogsgast, p. 19.
- 6 Van der Veur, p. 46.
- 7 Huizinga, VII, p. 206.
- 8 Zie hierna p. 140.

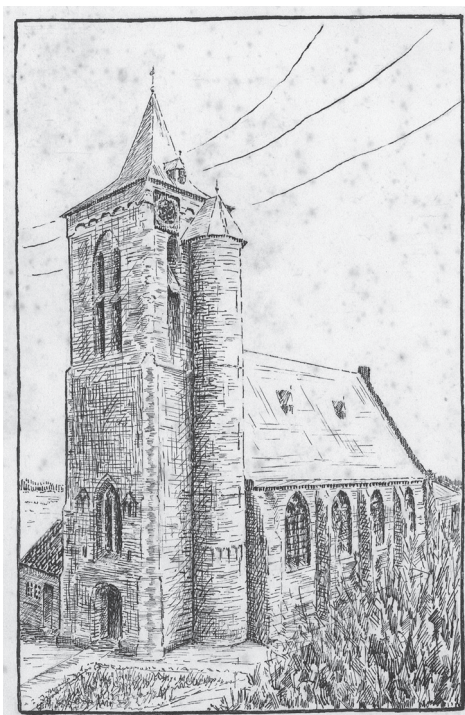
1. 'ONS PRACHTIG WALCHEREN IS VOORGOED VERWOEST'

(Bart de Meij, 25.10.1944)

Walcheren, september-november 1944

De gebeurtenissen van het laatste oorlogsjaar vormen de kern van dit boek. Maar de inwoners van Zeeland hadden voor de apocalyptische eindstrijd van najaar 1944 al veel geweld over zich heen gekregen, waarbij vooral de steden Middelburg en Vlissingen hun tol betaalden. Zeeland, en Walcheren in het bijzonder, was vóór het laatste oorlogsjaar zeker geen oase van agrarische rust, met slechts hier en daar wat bunkers in de duinen en Duitse soldaten die, vriendelijk lachend tegen meisjes in klederdracht, bijkwamen van dienst aan het front. Vier van de zeven gezinnen waaruit de familie De Meij bestond werden in de jaren 1940-1943 op Walcheren direct geconfronteerd met bombardementen en beschietingen, voldoen-

de reden om daar kort bij stil te staan voordat we onze aandacht richten op de grote geallieerde aanval, die uiteindelijk leidde tot de bevrijding van Zeeland, oktober - november 1944. Ook de obstakels en belemmeringen in de onderlinge contacten tussen de familieleden gedurende de eerste drie, vier oorlogsjaren komen aan de orde.

Ned. Herv. Kerk in Ritthem. Pentekening Joh de Meij.